

LIHTSALT MÄLESTUSED

Paul Ariste. Mälestusi. Toimetanud ja trükkiks ette valmistanud Mart Orav. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 2008. 362 lk.

Paul Ariste mälestusteraamatus ilmnu on kirjutaja märkuste järgi suuremas osas kirja pandud ajavahemikus 1978–1984 (lisaks üks tollase sooviavalduse kohaselt lisatud kirjatükk varasemast ajast) ja hõlmab meenutusi esimestest mälupeiltidest kuni 1950. aastate keskpaigani (pisteliste vihjetega ka hilisemas aega). Kirjapaneku katkemise lähemad asjaolud jäävad lugejale teadmata, aga algus on täpselt fikseeritud: mälestuste kirjutamist on alustatud 1978. aasta jõululaupäeval haiglas, „infarktist poolkaudu toibunult”. Sellele alustamishetkele vahetult eelnenud perioodil, siinse vaimuelu tardumuse tippajal ehk 1970. aastate keskel ülikoolis käinud eesti filoloogidele oli Paul Ariste viimane pärisprofessor, ainus elav ja igapäevaselt kohatav side eesti-aegse, tõelise ja õige ülikooliga. Vananeva Ariste isikuga seostus kahetsus kunagiste vaimsete väärtuste hääbumise üle, aga ühtlasi oli ta see lüli, kelles kehastus lootus vaimu ellujäämisele ja edasikandumisele kõigi aegade ja olude kiuste. Tegelikult liikus ju ülikoolis ja selle ääremail või vähemalt Tartu tänavail teisigi „eestiaegseid” (nagu Valmar Adams, Pent Nurmekund või Uku Masing) ning muidugi oli seitsmekümnendate ülikoolis uusigi silmapaistvaid humanitaare (nagu kas või Juri Lotman), aga eesti akadeemilise vaimu järjepidevuse kandjana oli Aristel uni-kaalne staatus. Seepärast oli Ariste

ainus päris ja õige oma professor *an sich*. Sellele niigi erandlikule positsioonile lisandusid veel kõik tema aunime-tused, tänapäevase pilguga vaadates käsitamatu populaarsus ka väljaspool akadeemilisi ringkondi, tolle aja kohta uskumatult tihedad rahvusvahelised suhted, kogu sõjajärgset fennougristikat kattev isaroll – ja mis kõik veel. Muidugi oli ta ise oma eriseisundist igati teadlik ning nautis seda poisikese-liku edevusega täiel rinnal.

Kirjeldatud kuvandi taustal mõjub mälestusteraamat ennekõike jahmata-valt lihtsa ja inimlikuna. Alates esimesest leheküljest, millel 73-aastane kirjutaja vaeb oma tervislikku seisundit ja mälu usaldusväärstust ning otsustab „siiski” kirjutada, kuni viimasel leheküljel leiduva, 79-aastaselt kirja pandud märkuseni, et eelnenud kirjatükk tuleks mälestuste vihikutega liita, „aga kuidas just, seda ma ei tea”. Kogu tekstis puudub igasugune õpetlasepoos ja õpetamise või töökuulutamise pretensioon. Need on nii lihtsad „mälestused sõna otseses tähenduses”, et peaaegu võiks tekkida kiusatus otsida selles lihtsuses endas mingit poosi, kahtlustada raamatut läbi-va ülima enesekriitilisuse taga mingit topeltmängu või otsida sellele mingit muud tekstiväliselt selgitust ja põhjendust. Aga kirjapandu on selleks tervikuna liiga veenev ja ühtlane. Raamat paneb uskuma, et loetu lihtsus ja inimlikkus ei ole tekstoloogilised nipid, vaid vist sama päris ja õiged, nagu oli Ariste professoritiitel.

Õieti on ju kogu mälestuste sisu ja õhustik eriliselt aristelik. Näiliselt seotud killud, nii nagu nad kronoloogili-

selt meenutades on mälust esile manatud – osa ilmselt paljukordsest jutustamisest täiuslikuks anekdoodiks lihvituna, teised poolikumad ja fragmenteersemad –, on nagu üks pikk keeleteaduse loeng, mille käigus sai lisaks eri keeli puudutavatele põnevatele seikadele alati kuulda ka mõndagi ilmast ja inimestest. Ilma suurejoonelistest ja paikapanevate üldistustest või hinnangu-teta, just nagu juhuslikult hüpates liigutakse tavasuhetumise seisukohalt suurte asjade juurest väikeste juurde ja siis jälle tagasi – nagu võrdväärtustades mõne üksiku vokaali mõnes hääbuvas murdes esiletulevaid hääldusisearasusi sündmustega, mis sandistasid või pühkisid olematusse sadu või tuhandeid. Aga see loodusteadlaslikult erapooletu uudishimu ja austus pisi-detailide vastu võtab Ariste suhtumistes, suunatuna eri kultuuridele ja keeltele ning nende kandjatele, iseäralikult sooja ja humaanse vormi. See on elav ja lakkamatu huvi kõikvõimalike inimlike ilmingute vastu.

Tähtsa ja tähtsusetu tasaväärtustamisega haakub ka Ariste suhe hea ja kurja eristusse. Otsustades selle järgi, kui palju ta räägib iseenda pisivaledest ja -pettustest ning -pattudest, millest mõni näib talle nii suur, et seda ei saa väljagi öelda, ning selle järgi, kui palju on mälestustes juttu usutunnistuse ja konfessionaalse kuuluvusega seotud eluloolistest seikadest, võiks arvata, et hea ja kurja vastandus oli temasse maast madalast kristliku kasvatuses sisse juurutatud. Aga see range vastandus ei puuduta teisi. Vaatamata oma väsimatule huvile kõige ja kõigi vastu, millega ta Oskar Looritsalt koguni klatšimagistri nimetuse teenis, ei mõista Ariste teisi mitte kunagi otsesõnu hukka. Ainult kaude võib aru saada, et mõne inimese mõnda sammu ta siiski taunib, aga tauniv hinnang ise jäetakse välja ütlemata. Teised on Ariste mälestusteraamatus tublid ja imetlust vääri-

vad, enamasti ka natuke naljakad või koguni veidrased ja kummalised või lausa psühhopaadid, aga mitte kurjad ega halvad. Nii peab ta isegi Kristjan Kure kohta vajalikuks kinnitada, et ta „polnud paha mees”, vaid oli lihtsalt natuke naiivne. Just nagu oleksid hea ja kuri küll olemas, aga inimesele sama käsitamatud nagu asjade tegelik tähtsus ja tähendus ning võiksid seetõttu inimlikust vaatepunktist vaadatuna kergesti koha vahetada.

Hea ja kurja kohavahetusest või vähemalt suhtelisusest pakub põnevaimat mõtteainet küllap see, mis raamatus on kirjutatud KGB uurimisosakonna ülemast Idel Jakobsonist, kelle paljas nimigi enamiku mäletada tahtjate meenutustes ihukarvad püsti ajab ja õudusjudinaid tekitab. Ariste nimetab Idel Jakobsoni oma heaks sõbraks ja tutvustab teda lugejale kui meest, kelle ema matustel ta asjaolude sunnil kutsuti palvust pidama, et juudi kommete järgi nõutavat kümnemehelist kvoorumi kokku saada, mispeale ta tingimisi juudiks arvatigi. Ja kui inimest, kelle kohta ta usub, et just Idel Jakobsoni mõjul sai tema, Ariste, vanglast välja. See näibki igati usutav. Kui Ariste oli Jakobsonide peres niivõrd omaks arvatud, nagu ta kirjeldab, ning tolle surnupalvuse järel ka teiste juutide poolt „peaaegu juudiks” tunnistati, siis pole midagi imelikku selles, et kurikuulus Idel Jakobson pidas teda omaks ka olukorras, kus Aristet vangina temale alluvas vanglas peksti ja üle kuulati, ning tegi kõik võimaliku tema vabastamiseks. Eestlaste ja laiemaltki soomeugrilaste hulgas poleks seesugune omahoidmine ehk enesestmõistetav, juutide hulgas aga küll. Tuleb niisiis välja, et selle ainsa, mis sõjajärgses eesti filoloogias oli tõeliselt suurt – kogu oma fenougristika ja hõimuvendluse –, võlgne me KGB majorile Idel Jakobsonile.

Kure ja Jakobsoni inimlik pale paneb umbusklikuma lugeja praegu

kindlasti juurdlema, kas pole seesugused lõigud seitsmekümnendate lõpul, kaheksakümnendate alguses mitte avaldamisperspektiivi silmas pidades kirja pandud. Eks teki sellesuunaline küsimus ju igasuguse tol sumbunud ajal kirjutatud, ent avaldamata jäänud teksti korral: kas uskus kirjutaja paremate aegade saabumisse ja kirjutas „täiesti ausalt” nende tulevaste aegade tarvis või lootis ta teksti ikka lähiaegadel avaldada ja kohendas oma mõtteid ja sõnastust selle arvestusega. Viimane oletus ei näi Ariste mälestuste kogupildiga küll kuidagi klappivat, selleks on siin liiga palju löike, mida nende kirjutamise ajal ilmselgelt avaldada poleks saanud. Pigem lähtusid Ariste poliitilisedki suhtumis- või sümpaatiavaldused teistsugustelt alustelt kui praeguseks maad võtnud punast ja sinimustvalget mustvalgelt vastandama kippuv hinnang ning mõjuvad sellisena hoopis relvitukstegevalt siiralt. Neid mälestusi ei ole kallutanud soov oma ajas avaldamiskõlblikuks osutada (ajastu survet võib kahtlustada vaid üksikutes sõnavalikutes). Aga erinevalt nii paljudest üheksakümnendatel või hiljem kirja pandud meenutustest pole siin ka püüdu end tagantjärele õigustada või puhataks pesta ja heroiseerida. Ariste lihtsalt meenutab. Ta ei riputa endale tuhka pähe, vaid ainult konstateerib, et viiekümnendate alguses pidi „iga kirjutise algusesse või keskele panema vähemalt ühe tsitaadi Stalini marrismivas-tasest kirjutisest”. Ta ei tee endast kangelaslikku dissidenti, vaid jutustab loo sellest, kuidas ta tudengitega välitöödel olles väljatõrjatud silmadega Stalini pilti põletas, sama neutraalselt nagu mis tahes muu anekdoodi.

Ja muidugi on igiaristelik see keeleline ja internatsionaalne kirevus, mis raamatus justkui iseenesest lahti rullub, nagu võiski oodata inimese mälestustest, kelle esimene publikatsioon oli esperantokeelne liivlaste tutvustus ja

kelle esimene teaduslik kirjutis kandis pealkirja „„Kalevipoja” juudikeelne tõlge”. Erilist sümpaatiat kiirgub raamatust – ootuspäraselt – juutide, mustlaste ja ennekõike muidugi vadjalaste vastu. Kui üldiselt on kõik mäluvildid esitatud napis, korduste ja pikemate arendusteta emotsioonivabas sõnastuses, siis esimese südamest tuleva hüüatuse on esile kutsunud just vadjamälestus: „Issand Jumal! Elav vadjalane!” (lk 94). Praeguses poliitiliselt pingestatud rahvuslikus allergiaseisundis väljendub Ariste-fenomeni kvintessents võib-olla kõige ehedamalt loos sellest, kuidas nad Soome akadeemiliste ringkondade silmis teisejärguliseks peetud vadjaa keelejuhi Kigoria Kuzminiga *aitosuomalaiste* eest salaja Helsingis omavahel vene keelt rääkisid.

Lisandusi Ariste teaduslikku pärandisse mälestustest kuigi palju ei sugene. Mõned märkused pakuvad siiski huvi, nagu näiteks viide kirjutisele, milles Ariste oma sõnul kummutas varasema aksioomi, et Thor Helle tõlkinuvat Vana Testamendi otse heebrea keelest, ja tõestas, et ta olevat „siiski kõigepealt käinud Lutheri järgi, kuid oli võtnud arvesse ka heebreakeelset algupärandit” (lk 326–327). Kuivõrd too Reimanilt pärit vana aksioom praeguseni kehtib, on tõsiselt kahju, et mustandi ja ärakirjata toimetusele antud käsikiri kaduma läks. Raamatus on üksikuid muidki professionaalset tähelepanu väärivaid märkusi, mida Ariste oma avaldatud artiklites lahti kirjutatud pole. Aga raamatu põhitähendus ei peitu mitte neis ega isegi mitte elulooliste seikade külluses, mida seesugused mälestused eesti foneetika rajaja ning meie ja üleilmse fennougristika suurkuju kohta praeguste ja tulevaste eesti filoloogide rõõmuks pakuvad. Selle raamatu põhivõlu on tähtsa mehe lihtsates meenutustes avanev inimlik mõõde.

KRISTIINA ROSS